

TERRITORI I ESTRUCTURA SOCIAL

Anna Alabart i Gemma Vilà

Catedràtica de Sociologia i professora Sociologia UB

L'observació de la forma com s'ha desenvolupat el territori constitueix un dels millors complements per conèixer i estudiar l'estructura social d'un país i la seva evolució. En el territori queda l'empremta de les relacions socials —actuals i passades. A més, si es té en compte que la forma d'utilitzar el sòl reforça o frena determinades activitats i relacions i corregeix o amplia desigualtats i diferències —entre la població i entre els propis indrets—, és possible entendre el territori —encara que sigui indirectament— com a element estructurador. L'article que segueix se sustenta en aquestes reflexions i en desenvolupa les afirmacions.

1. CRISI ECONÒMICA I NOU MODEL TERRITORIAL

Catalunya avui (any 2006) l'hem de veure «com una gran ciutat difusa i en el seu interior s'hi troben, s'hi localitzen, les ciutats concentrades, però també urbanitzacions disperses i illes rurals».⁸⁸ Tanmateix això no ha estat sempre així. La realitat actual és, segurament, el punt final d'un procés que es va iniciar, sobtadament, al llarg dels anys vuitanta. La dinàmica va ser similar a la de moltes altres regions europees i espanyoles però aquí el procés fou més ràpid i intens.

El cens de 1981 va disparar l'alerta: Catalunya havia deixat de ser receptora d'immigrants i Barcelona, la seva ciutat més gran, enregistra un saldo migratori negatiu. Era el final d'un cicle i el principi d'un altre. Imatges que semblaven no tenir final es desplomen: de la Barcelona macrocefàlica i densifica-

88. Elena ESTALELLA i Silvia CARRASCO, «La Catalunya rural contemporània» a Salvador GINER (dir.), *La societat catalana*. Barcelona, Institut d'Estadística de Catalunya, 1998.

da, on els immigrants ocupaven els enormes blocs d'habitatges o les apilades casetes d'autoconstrucció dels barris perifèrics; d'una Barcelona que estenia més enllà de les seves fronteres administratives les activitats —situant fàbriques, obrers i necessitats— en els municipis de l'entorn, es va passar a una heteròclita realitat urbana que es dispersava per un àmbit cada cop més extens. Moltes fàbriques tancaven. Les grans ciutats perdien població i creixien els municipis petits; es multiplicava la tipologia d'hàbitat unifamiliar (adossat o aïllat) i apareixien grans urbanitzacions. Què estava succeint? Quines en serien les conseqüències?

2. CAUSES, EFECTES I ETAPES

Darrera de tot el procés hi ha la reestructuració del mode de desenvolupament.⁸⁹ Un model econòmic que es caracteritza per la «flexibilitat». Flexibilitat en l'organització del treball, en la forma de produir, en la concreció del que es produeix; flexibilitat en la contractació, en els acomiadaments; flexibilitat en la localització. Tot plegat capgira tant l'estructura social de la població com l'ús i les funcions del territori.

Flexibilitat vol dir, pel que fa a l'espai, que les empreses, amb l'ajut dels avenços tecnològics (sobretot dels microprocessadors), poden fraccionar el seu procés productiu i dispersar territorialment les activitats. A partir d'aquí, aquells processos que requereixen una superfície més gran (fabricació) tendiran a situar-se en zones allunyades de les ciutats, on el sòl és més barat i les exigències relacionades amb la protecció del medi ambient són menors; els tallers, magatzems i oficines ocuparan llocs més pròxims a les ciutats; les empreses de serveis i les d'I+D —que requereixen menys superfície— se situaran en els centres urbans, reservant-se els espais simbòlics de les ciutats, i especialment els de la ciutat central, per a activitats de direcció i representació empresarial.

El canvi dels usos intensifica la *segmentació* dels espais i incideix sobre el valor dels indrets. El *simbolisme* de la ciutat dona origen a una *renda diferencial* que, en materialitzar-se com *valor de canvi*, esdevé un dels factors que contribueixen a l'escalada de preus de les grans ciutats i, en conseqüència, a l'expulsió de les classes mitjanes i baixes, i a la *gentrificació*⁹⁰ dels centres. A més, la dispersió de

89. Manuel CASTELLS (2001), «El modo de desarrollo informacional y la reestructuración del capitalismo», a Ida SUSER (ed.) *La sociología urbana de Manuel Castells*. Madrid, Alianza Ed. (p. 329 i següents.)

90. Per gentrificació s'entén el procés de substitució de la població de categories socioprofessionals baixes i amb pocs recursos per les categories socioprofessionals altes i amb majors recursos econòmics i culturals.

les activitats econòmiques genera noves necessitats de connexió: s'obren noves vies de circulació que generen expectatives d'ocupació de territoris que abans resultaven poc accessibles. L'espiral d'expansió i ocupació del sòl està servida.

Tanmateix el procés ha seguit diferents etapes. Cada una d'elles té lògiques específiques. Darrera, sempre hi ha el factor econòmic, si bé els agents urbans que ho protagonitzen han anat canviant. També les conseqüències han estat diverses.

Esquematitzant molt, poden assenyalar-se tres moments:

2.1. Sortint de la ciutat: 1975-1985

Són anys de crisi i això es reflecteix en la població i en el territori. Demogràficament s'imposa un model on, com s'ha vist en l'article sobre la població, predominen les taxes baixes. En el territori, el creixement urbà inaugura una nova tendència més extensiva i dispersa,⁹¹ impulsat per dos col·lectius de població que actuaven amb objectius i mecanismes ben diferents.

El primer col·lectiu estava format per persones de categoria alta i mitjana alta. Les seves preferències per la qualitat de vida (natura, tranquil·litat) i el desig d'habitatges unifamiliars i més grans que els que es podien tenir a la ciutat les va impulsar a residir fora de la ciutat. Se situen en municipis com Sant Cugat o Alella, d'indubtables avantatges ecològics i de connectivitat. Hi juguen també els elements simbòlics que acompanyen la idea de la «casa amb jardí» i, sens dubte, l'efecte demostració que ho acompanya.

L'altre col·lectiu és el dels joves. Per resoldre el problema de l'habitatge, quan no tenien feina o en tenien de precària, van optar per instal·lar-se en la segona residència familiar. Moltes urbanitzacions de Castelldefels, Rubí, Cerdanyola del Vallès, Santa Fe del Montseny, fins aleshores llocs d'estiueig, van anar convertint-se en zones de primera residència.⁹²

91. Les estratègies d'aquesta primera etapa són perfectament ubicables dins del *model fordista*, si bé pròpies d'una època de crisi econòmica. El que s'acaba d'exposar té poc a veure amb les dinàmiques de localització pròpies d'un model postfordista, encara no desenvolupat.

92. Les cases d'estiueig no sempre tenien unes condicions acceptables per ser primeres residències. Sovint havien evolucionat des d'«el terreny» a l'estatge d'autoconstrucció amb què la gent treballadora cobria el seu desig d'una vivenda àmplia d'impossible consecució a les ciutats.

2.2. El mercat emergent de les urbanitzacions: 1986-1995

A partir de 1985, quan la crisi econòmica començava a remetre, els preus dels habitatges es van disparar,⁹³ i mentre oferien als especuladors una bona ocasió per invertir recursos —com qualsevol altre valor en alça—, s'allunyaven cada vegada més de les possibilitats de les rendes mitjanes: a Barcelona, un jove de categoria mitjana no podia adquirir un habitatge ni tan sols amb l'ajut de l'administració o de la família.

Diversos factors expliquen l'augment dels preus dels habitatges,⁹⁴ primer a Barcelona i després a d'altres ciutats, però n'hi ha un que té especial rellevància per a l'anàlisi: és el que es deriva de la demanda de sostre residencial per part de les empreses. En finalitzar la crisi comencen a cristal·litzar les preferències empresarials amb relació al territori: hi ha desconcentració d'activitats productives, segmentació del procés i instal·lació dels despatxos directius en els llocs més simbòlics de les ciutats. El simbolisme de la ciutat i la rendibilitat de la inversió (d'elevat valor expectant) van fer que empresaris, professionals i la pròpia administració pugnessin amb els veïns en el mercat de l'habitatge. La partida estava guanyada d'antuvi.

Som davant dels efectes territorials derivats del *mode informacional de producció* i el canvi comentat és a la base de l'actual estructura social del territori. A les grans ciutats constitueix la consolidació definitiva de la *terciarització* i l'inici de la seva *gentrificació*. Els preus elevats i la fortalesa de la demanda potencial (bàsicament dels joves, tot i que no exclusivament) actuen com a element esperonador del sector de la construcció, que dinamitza i amplia el seu camp d'actuació. Es construeix a les grans ciutats i als municipis mitjans. Però, sobretot, es construeix en els municipis petits on, gràcies a un nou mercat, s'obtenen avantatges diferencials. És el mercat de les *urbanitzacions*⁹⁵ i al costat, complementant, tot i que no necessàriament formant

93. Els preus dels habitatges pràcticament es van doblar entre 1985 i 1986. El mecanisme era el propi dels mercats oligopolistes amb escassa o nul·la transparència i amb barreres d'entrada. L'oferta elevada coexistia amb el continuat increment dels preus: el valor expectant superava l'excés dels preus.

94. La crisi borsària, l'aflorentament de diner negre, la nominació de Barcelona com a seu olímpica, l'entrada a la CEE, el decret Boyer, que facilitava la utilització de pisos com a despatxos i en garantia la inversió, eren els més importants.

95. Molts interessos entren en joc: d'una banda els constructors, d'altra els propietaris del sòl (que sovint han obtingut els terrenys comprant petites parcel·les rurals fins aconseguir grans extensions), finalment, les administracions locals que podran així —com a mínim— incrementar la població i les arques del consistori.

part d'un espai integrat, els *polígons industrials i tecnològics*. També els *centres comercials*.

S'estén i es reforça el model de ciutat dispersa. Ciutat? És discutible, però la magnitud del procés queda il·lustrat per les xifres: «A l'àmbit metropolità cada any es (mal) urbanitza una extensió superior a la de l'Eixample barceloní. I la major part del nou sòl adopta la fórmula de ciutat jardí, amb densitats molt baixes».⁹⁶

2.3. Coexistència de dos models: 1996-2006

Dues dinàmiques semblen caracteritzar aquest darrer període. D'una banda, la reacció de les grans ciutats, potenciant plans d'habitatge i cercant solucions per resoldre el problema de l'habitatge jove per impedir-ne o, com a mínim, frenar-ne el desplaçament cap a d'altres municipis. D'altra banda, els municipis no molt grans, sumant-se al carro de la urbanització de baixa densitat.

Paral·lelament, els habitatges incrementen el preu sense aturar-se i fins a límits insòlits, de manera que l'incentiu per urbanitzar s'ha mantingut. Es tractava de construir nous espais, cada vegada més llunyans i si era possible procedents de sols rústics per ampliar més marge de benefici. La progressiva ocupació del territori ha estat una realitat. Com realitat ha estat l'endeutament de les famílies, sobretot joves, i la seva fugida (forçada) dels nuclis compactes, per anar a residir en habitatges unifamiliars d'urbanitzacions allunyades de serveis i equipaments on els desplaçaments cal fer-los inevitablement amb vehicle privat.

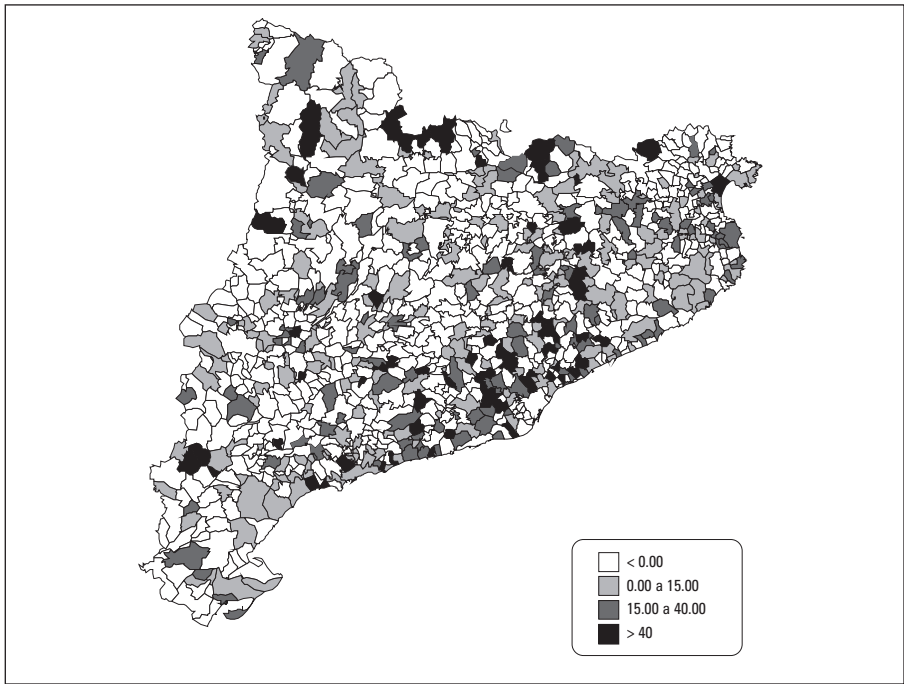
A Catalunya, certament, no s'han donat casos tan escandalosos com els de València, Mallorca o Múrcia, però tampoc s'ha estat lliure de corruptions més o menys importants que han obligat la Generalitat a prendre mesures, anul·lant plans parcials ja aprovats i decretant alguns enderrocaments. De tota manera el model sembla estar arribant al seu punt crític: les denúncies dels ecologistes i la presa de consciència de la ciutadania semblen estar aconseguint frenar l'escalada d'ocupació de l'espai. Però encara té inèrcia.

Als mapes 1, 2 i 3 s'observen els municipis catalans on més ha crescut la població en els tres períodes comentats. Com es pot veure, el creixement, cla-

96. Albert SERRATOSA (1998) «El Pla territorial metropolità i el dinamisme econòmic», *Revista Econòmica de Catalunya*, Barcelona, Col·legi d'Economistes, p. 91.

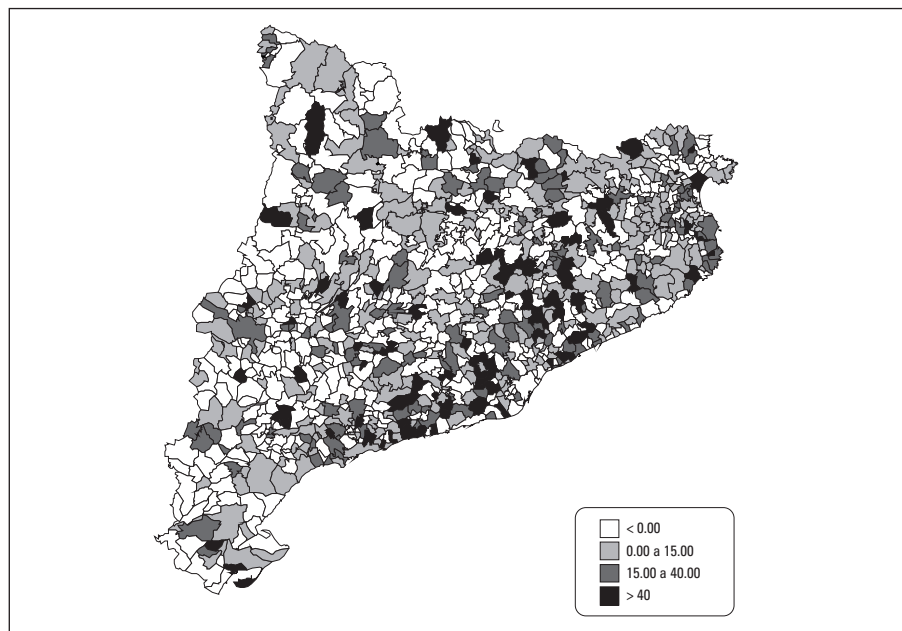
rament induït per la construcció i l'oferta d'habitatge, segueix una mena d'ones expansives que ja arriben a tot Catalunya. A moltes comarques, especialment a les de muntanya, el creixement s'explica per efecte combinat de dos tipus de col·lectius: els qui s'hi traslladen perquè hi treballen, sobretot, en la construcció, i els qui, un cop jubilats, converteixen la segona residència en primera. Aquesta pauta és especialment seguida pels estrangers procedents dels països de la UE. També hi ha el qui, en comprar-hi una segona o tercera residència, s'hi empadrona.

MAPA 1. Creixement relatiu municipis de Catalunya 1975-1986

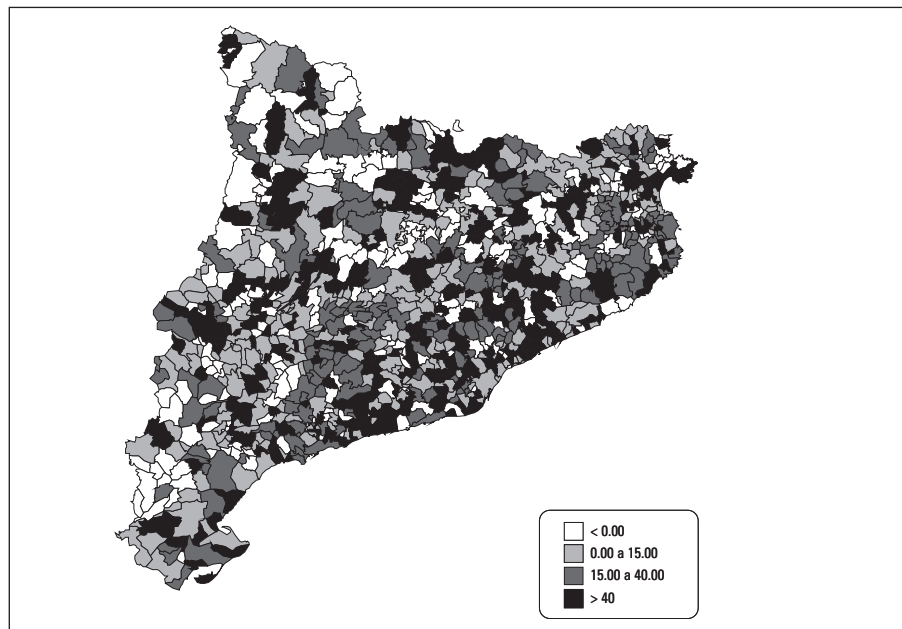

Font: Elaboració pròpia a partir de les renovacions padronals 1975-1986 i 1996. Padró Continu 2006. Institut d'Estadística de Catalunya.

MAPA 2. Creixement relatiu municipis de Catalunya 1986-1996

MAPA 3. Creixement relatiu municipis de Catalunya 1996-2006

3. DINÀMIQUES I CONSEQÜÈNCIES

184 Les dinàmiques que s'acaben d'exposar, complementades per les que tenen a veure amb el turisme, s'han estès per tot el territori català i han tingut indubtables conseqüències en l'estructura social del territori i de la població. Des del punt de vista territorial dos efectes resulten remarcables: especialització del territori i disminució de diferències a escala de grans àmbits. Per contra, quan es baixa a nivell de municipis o districtes es fa palès que l'estructura social s'ha segmentat i han augmentat les desigualtats entre la població. A partir d'aquí i amb l'ajut d'una sèrie d'indicadors ens proposem mostrar-ho. Com a indicadors s'han considerat: l'activitat per sectors econòmics, la renda familiar, el nivell d'estudis, les categories socio-professionals i, finalment, les característiques demogràfiques d'edat i procedència.

3.1. Especialització territorial i activitat econòmica

L'especialització territorial no és pas nova. Va acompanyar la construcció i creixement dels eixamples,⁹⁷ es va consolidar amb les àrees metropolitanes quan els municipis s'especialitzaven en unes poques funcions (polígons industrials i residència classe treballadora, residència obrera quasi exclusiva-ment, oci), i arriba al seu màxim amb les regions metropolitanes, veritable trencaclosques territorial compost per un nombre creixent de peces especialitzades no sempre connectades.

Tanmateix, i com ja s'ha apuntat, l'existència i fins i tot l'increment d'especialització funcional dels espais no implica augment de diferències territorials a escala, per exemple, comarcal. Els espais dedicats exclusivament a una sola funció (residencial de baixa densitat, grans centres comercials, polígons industrials, centres direccionals, segones residències, etc.) són peces que es dispersen pel conjunt del territori i per tant —amb sentit o sense— són presents arreu, contribuint a pal·liar diferències quan s'agreguen espais amplis.

97. A l'Eixample barceloní del segle XIX, a banda d'existir el barri de Can Batlló o el barri de l'Escorxador o el barri del Clínic o la Presó, assenyalant una especialització funcional de la ciutat, també es van separar i construir amb característiques ben diferenciades la senyorial Dreta de l'Eixample i la part més popular, obrera i artesana, que era l'Esquerra de l'Eixample.

Des del punt de vista de l'**activitat econòmica**, els canvis tecnològics (tant en el sector primari com en el secundari i terciari), les noves orientacions de l'oci i del temps lliure, els canvis en les comunicacions i en l'accessibilitat han donat lloc a una diversificació creixent de les activitats a tots els indrets. La mateixa lògica explica que s'hagin anat reduint les diferències territorials.

El sector de l'agricultura ha deixat de ser predominant a tots els àmbits⁹⁸ i comarques catalanes.⁹⁹ Continuen existint indrets dedicats a activitats del sector primari però ja és estrany que aquest sigui l'única font d'ingressos. Fins i tot quan es baixa a escala de municipi, molt pocs es dediquen exclusivament al sector primari i els que ho fan són, en general, poblets molt petits. A més, sovint, com està succeïnt al Priorat o a l'Alt Empordà, el tipus de producció (oli i vi) ha canviat d'orientació i són productes que, com els industrials, inclouen no poca tecnologia i recerca.

Quant a la indústria, i com s'ha comentat al principi de l'article, la flexibilització i segmentació del procés productiu ha fet que s'estengués per tot el territori, reduint la seva concentració en determinats indrets. D'aquí que avui moltes més comarques i municipis tinguin espais específics dedicats a fabricació però que pocs siguin predominantment industrials. Molts dels que foren significativament fabrils, ara s'han especialitzat en serveis o, com a mínim, aquests hi tenen un pes decisiu.

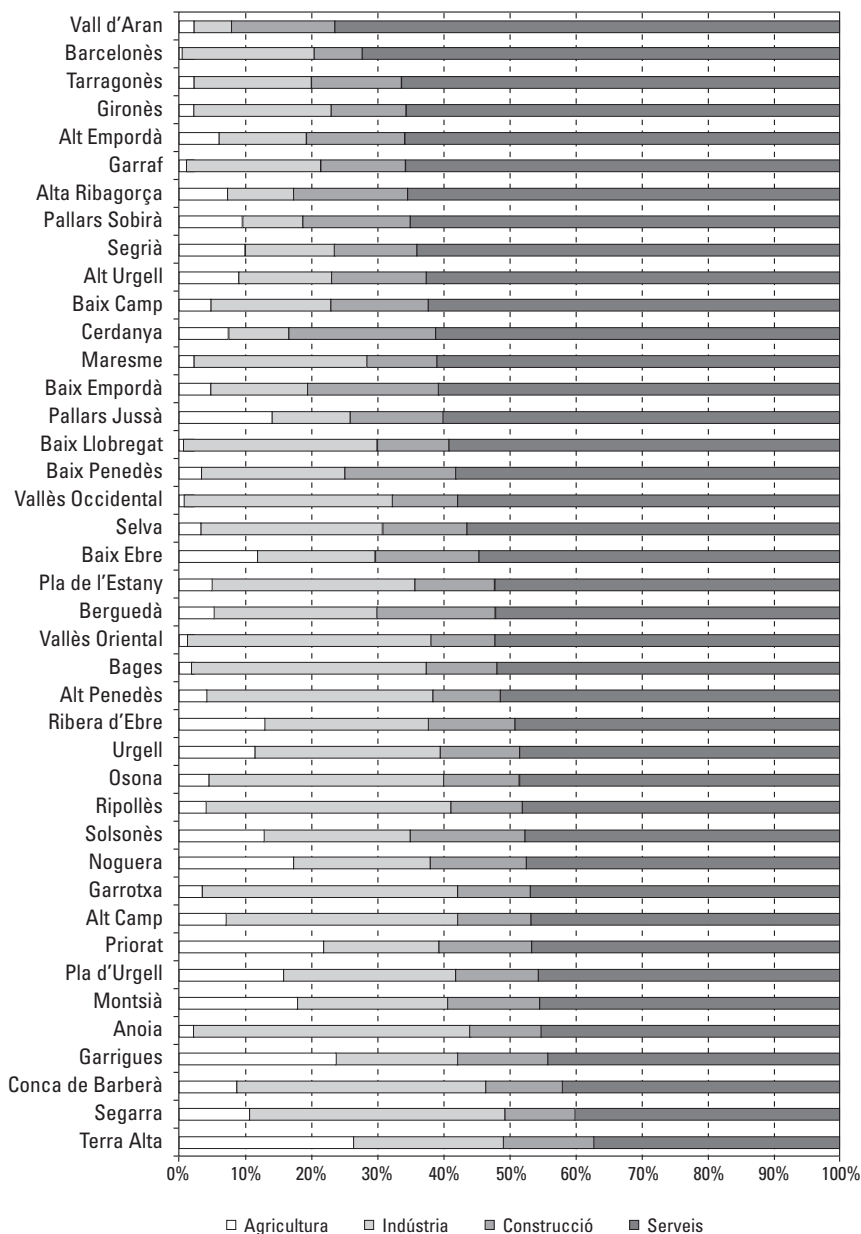
Capítol a banda requereixen les capitals de província, on les funcions urbanes i les activitats tenen un elevat grau de diversitat i heterogeneïtat, malgrat mantenir, i fins i tot aguditzar, l'especialització dels seus centres en finances, administració, comerç i oci. Barcelona constitueix, indubtablement, el cas més paradigmàtic, però cal tenir en compte, d'una banda, el seu paper de capital del país i, d'altra banda, el pes que té tant des del punt de vista poblacional com des de l'històric i cultural.

El gràfic 1 dóna idea de fins a quin punt l'activitat de les distintes comarques catalanes ha tendit a confluïr:

98. Els *àmbits territorials* són els que va demarcar el Pla territorial general de Catalunya: (1) Àmbit metropolità de Barcelona; (2) Comarques gironines; (3) Camp de Tarragona; (4) Terres de l'Ebre; (5) Àmbit de Ponent; (6) Comarques centrals. Han estat adoptats per l'Institut d'Estadística de Catalunya.

99. L'any 1996 encara hi havia una comarca (Terra Alta) on el sector primari era predominant. El percentatge d'ocupats en l'agricultura era del 33%, superant cada un dels altres sectors. L'any 2001 ja no hi ha cap comarca en aquesta situació.

GRÀFIC 1. Distribució percentual de la població per activitat. Catalunya, 2001

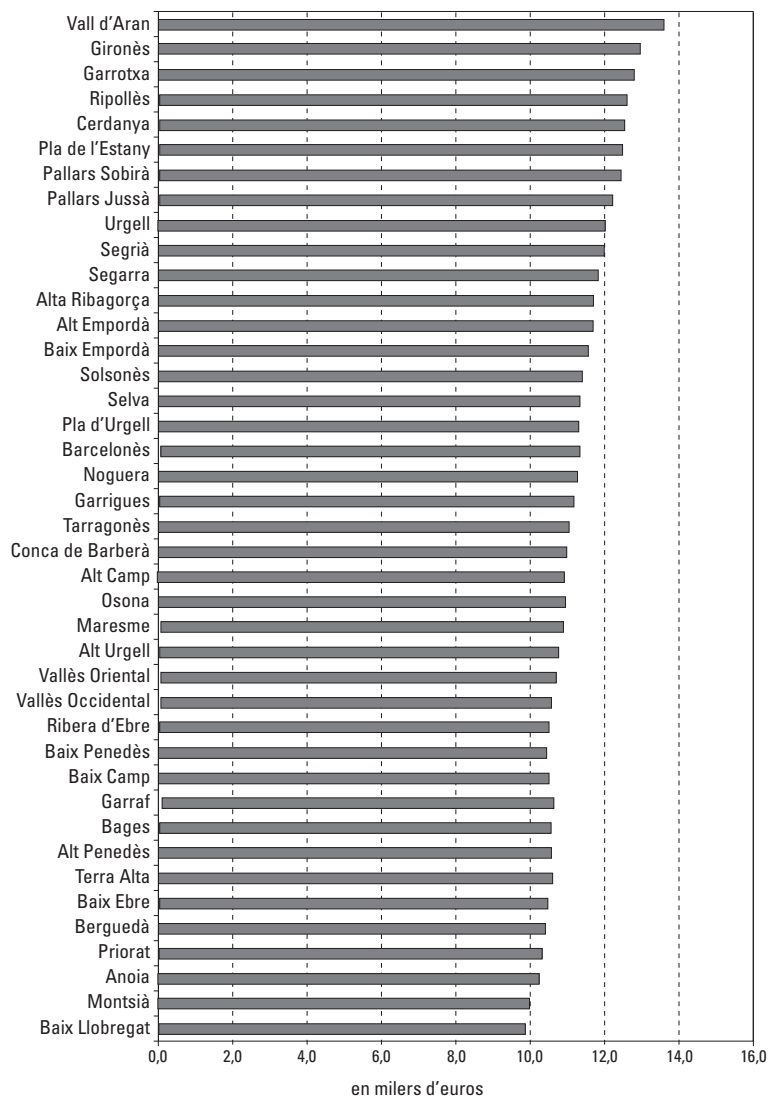

Font: Elaboració pròpia a partir del Cens de 2001. Institut d'Estadística de Catalunya.

3.2. La renda familiar

El segon element a considerar és **la renda**. S'ha elegit com a indicador *la renda per càpita familiar*. De forma molt resumida, l'observació corresponent al període 1986-2000 permet comprovar, d'una banda, l'increment generalitzat de les rendes a totes les comarques i municipis catalans; d'altra banda, la tendència

GRÀFIC 2. Renda familiar disponible, 2000. Per habitant

187

cap a una reducció de les diferències comarcals.¹⁰⁰ Quan l'observació s'aplica als municipis les distàncies són més elevades (ràtio: 2,7 l'any 2000) malgrat que també s'hagin apropiat.

La relació entre la renda i l'activitat econòmica de les diferents comarques i municipis descobreix aspectes interessants de l'estructura social:

a) Les comarques i els municipis més pobres de Catalunya tenen dos orígens: l'agrícola i l'industrial. Per als primers les explicacions possiblement van lligades als recursos naturals i a l'accessibilitat; per als segons són de caràcter socioeconòmic. L'any 2000, entre les comarques amb la renda per càpita més baixa s'hi troben el Baix Llobregat, l'Anoia i el Priorat. Dotze dels 27 municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona tenen una renda notablement més baixa que la mitjana de Catalunya. Són els que formaven part del cinturó industrial. En el mateix cas hi estan els de l'entorn d'Igualada, Tarragona o Girona: els que van ser municipis industrials i obrers, es van veure després afectats per la crisi econòmica i ara aixopluguen molts dels nous arribats al país. Els preus més baixos dels habitatges i l'existència d'un mercat de treballs poc qualificats expliquen la dinàmica.

b) En general les grans ciutats tenen condicions econòmiques millors que la resta de la seva comarca, però això no sempre es compleix. Barcelona, Tarragona, Lleida i Girona tenen efectivament nivells de renda superiors als de la seva comarca i per sobre del conjunt català, però no succeeix pas el mateix amb Terrassa, Sabadell, Martorell, Mataró o Badalona. Les grans ciutats no sempre van poder superar la davallada industrial.

c) Tanmateix, dins del que van ser zones industrials, hi ha municipis amb un elevat nivell de renda. Són aquells que per les seves característiques naturals van servir primer com a llocs d'estiueig i després com a lloc de residència principal a partir de la construcció d'urbanitzacions de baixa densitat. Són zones «dormitori», amb poca contenció laboral i comercial. Han vist incrementar els ingressos de la població no per la mobilitat social de la gent que hi vivia sinó per l'atracció que han exercit sobre persones, en general joves, de nivell socioeconòmic alt, que en cercar habitatge s'hi han ubicat. Són paradigmàtics: Matadepera i Sant Cugat al Vallès Occidental; Sant Just al Baix Llobregat o l'Ametlla en el Vallès Oriental.

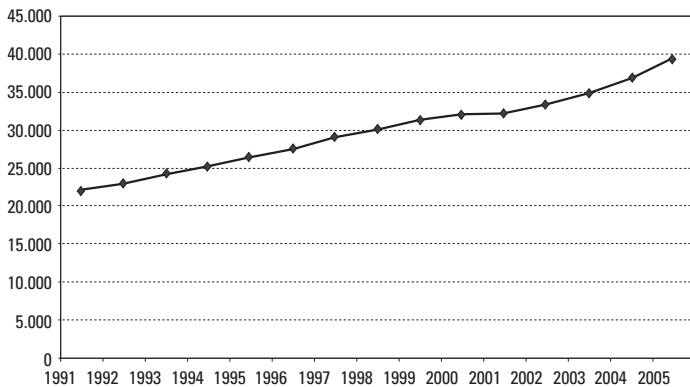
d) Les comarques que registren les rendes més elevades coincideixen amb les que han mantingut una activitat urbanitzadora i constructora més dinàmica en els darrers anys i, especialment, amb aquelles que tenen baixa densitat.

100. La ràtio entre la renda comarcal més alta i la més baixa era d'1,74 l'any 1986 i s'ha reduït fins a 1,37 per a l'any 2000. Això no obstant, sembla que a partir de l'any 2002 es torna a produir una certa ampliació de la ràtio.

Capítol a banda mereixen les diferències entre els districtes i els barris de les grans ciutats, especialment de les més riques. Per provar-ho s'afegeix una nota sobre la ciutat de Barcelona per la seva major complexitat.

A la ciutat, com a la resta de Catalunya, les rendes s'han anat incrementant moderadament:

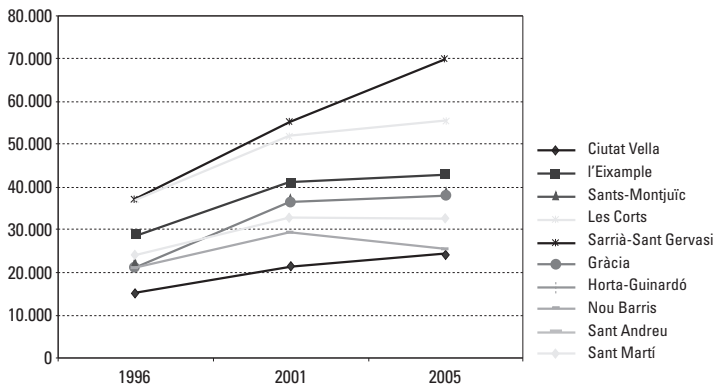
GRÀFIC 3. Renda familiar disponible a Barcelona en euros. 1991-2005

Font: Elaboració pròpia *Barcelona Economia*, núm.60, pag 67.

El creixement de la renda va ser important a tots els districtes entre 1996 i l'any 2001. En el quinquenni següent, en canvi, la majoria de districtes van quedar aturats o fins i tot n'hi ha algun que va retrocedir, únicament Sarrià-Sant Gervasi continuà augmentant, en solitari, deixant enrere el veí districte de les Corts-Pedralbes i distanciant-se cada cop més de la resta.

GRÀFIC 4. RFD en els districtes de Barcelona. 1996-2005

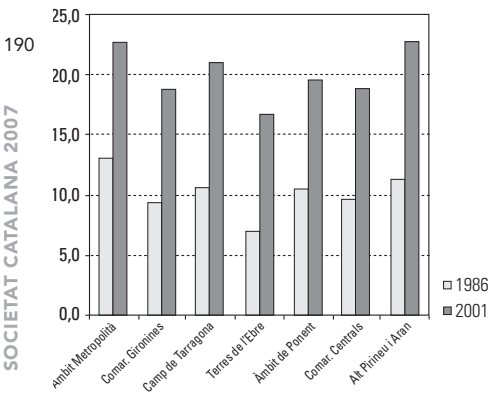

Font: Elaboració pròpia. *Barcelona Economia*, núms.25, 46,53,i 60.

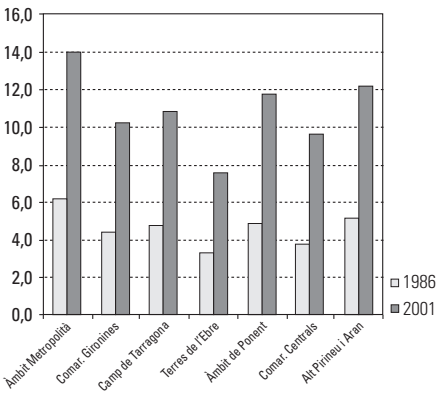
3.3. Nivell d'estudis

Com a complement de l'activitat econòmica i de la renda, s'introdueix a continuació una breu referència al **nivell d'estudis** de la població, observant les diferències més destacades primer a escala d'àmbits territorials, després per comarques. S'utilitza com a indicador de nivell cultural ja que altres aspectes resulten més difícils de quantificar. El primer que cal dir és que tot Catalunya té avui la preparació pròpia d'un país desenvolupat on els joves tenen cada cop més anys d'escolarització:

GRÀFIC 5. Percentatge de població amb estudis secundaris

GRÀFIC 6. Percentatge de població amb estudis superiors

Font: Elaboració pròpia. Renovació padronal 1986 i Cens 2001, Institut d'Estadística de Catalunya.

TAULA 1. Percentatge de població de 10 i més anys amb estudis secundaris i superiors

	1986			2001		
	Secundaris	Superiors	Secundaris + Superiors	Secundaris	Superiors	Secundaris + Superiors
Àmbit metropolità	13,1	6,2	19,2	22,7	13,9	36,6
Comarques gironines	9,4	4,5	13,9	18,7	10,4	29,1
Camp de Tarragona	10,6	4,8	15,4	21,1	10,9	32,0
Terres de l'Ebre	7,0	3,2	10,2	16,6	7,5	24,2
Àmbit de Ponent	10,4	5,1	15,4	19,7	11,7	31,4
Comarques centrals	9,6	3,8	13,4	18,7	9,7	28,4
Alt Pirineu i Aran	11,2	5,1	16,3	22,6	12,1	34,8
CATALUNYA	12,1	5,6	17,7	21,7	12,8	34,5

Font: Elaboració pròpia. Renovació padronal 1986 i Cens 2001, Institut d'Estadística de Catalunya.

Impressionant, el canvi: des de 1986 fins a 2001 la població major de 10 anys amb estudis mitjans o superiors ha passat del 17,7% al 34%. És a dir, s'ha multiplicat per dos. I ha estat sobretot la proporció de persones amb estudis superiors la que més ha augmentat, proporcionalment.

Atenent als àmbits territorials i comparant-los es comprova que les diferències entre ells han incrementat pel que fa a l'ensenyament superior i s'ha mantingut la distància en els estudis secundaris (6,1 punts), tot i el major esforç desenrotllat pels qui estaven més baixos: a ells corresponen els increments més elevats.

L'observació de les dades de les comarques amplia els elements d'anàlisi. Com succeïa en els àmbits territorials, a totes les comarques s'ha elevat molt la preparació de la població, aconseguint disminuir la distància que les separa pel que fa als estudis secundaris. En canvi, han augmentat les diferències amb referència als superiors. L'explicació es troba en la reproducció del capital humà: els fills dels universitaris registren major probabilitat de fer estudis superiors. L'esforç, però, ha estat generalitzat.

Considerant els estudis superiors, que són els que mostren més disparitats, i cercant raons que puguin explicar les diferències actuals, a banda de la lògica històrica i de la de reproducció que s'acaba d'apuntar, n'apareixen, com a mínim, tres. La primera aniria lligada a l'accessibilitat: per a la població de les comarques més allunyades resulta molt costós el desplaçament fins a una universitat (Ribera d'Ebre, les Garrigues). La segona té a veure amb l'estructura d'edats: on hi ha més població gran hi haurà menor percentatge d'universitaris (Terra Alta, Ribera d'Ebre). És un efecte generació. I la tercera podria anar lligada a una estratègia molt característica de la idiosincràsia catalana: incorporar els fills al negoci familiar des de molt joves (la Selva, el Priorat). En algunes comarques la tendència s'accentua per la combinació d'elements (Terra Alta).

Si, com s'ha dit, l'accessibilitat és un dels factors més directament relacionats amb el percentatge de població que té estudis superiors, no és gens estrany que les comarques on hi ha universitat estiguin entre les que registrin els màxims percentatges: Barcelonès (16,6%), Gironès (14,2%), Segrià (13,8%), Tarragonès (12,7).

En baixar l'observació a l'escala de municipi les diferències es disparen tant que ja imposen la idea de desigualtat i segregació. Sols quatre exemples: a Badalona tenen estudis superiors el 8,03%; a Santa Coloma el percentatge és del 6,8%. A l'Ametlla del Vallès, en canvi, el percentatge de persones amb títol universitari arriba quasi al 25% i a Matadepera al 33%. Les diferències de nivells entre municipis i barris són la constatació dels elevats preus dels habitatges

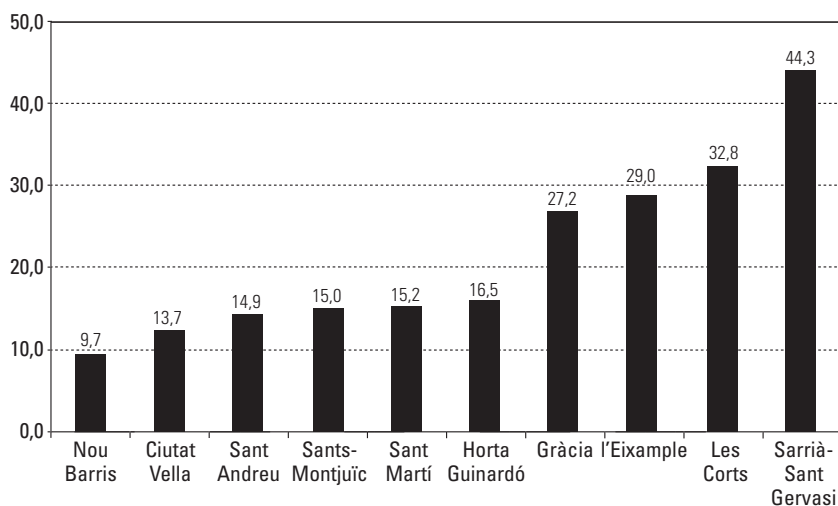
que han forçat la mobilitat residencial dels més joves i la construcció d'urbanitzacions de distintes categories ha actuat de poderós filtre.

Inovament un apunt sobre Barcelona, que, evidentment, sent la capital, es destaca per la major preparació dels seus veïns. L'any 2001 el 20,2% dels seus veïns majors de 10 anys tenien estudis superiors. La xifra significava haver multiplicat quasi per dos la corresponent al 1991 (11,4%). Tot i que l'augment ha estat general, les diferències entre districtes mostren una ciutat clarament segregada pel que fa al nivell d'estudis.

Malgrat que es pugui adduir que les dades reflectides al gràfic núm. 7 inclouen, en algun cas, un efecte generació, les diferències són tan marcades que no requereixen recàlculs: està clar que certs districtes s'han *gentrificat* i que d'altres, no obstant haver incrementat, i molt, el seu nivell de preparació, no han aconseguit igualar els primers. Les diferències mostren importants desigualtats entre els veïns d'uns i altres districtes: els de categoria socioeconòmica alta, mitjana i baixa són clarament identificables.

Els preus i característiques dels habitatges són el filtre que, des de fa anys, actua a Barcelona. La democràcia no ha aconseguit anul·lar ni les desigualtats ni els mecanismes que les generen. En alguns casos, sens dubte, ha mitigit diferències ajudant els més febles de l'escala econòmica. Però el mercat ha imposat el seu poder amb molta més força i ha multiplicat les seves estratègies. Són precisament les noves estratègies del mercat de l'habitatge les que expliquen que, a la ciutat de Barcelona, certes diferències —com les del nivell d'ins-

GRÀFIC 7. Població amb estudis superiors. Districtes de Barcelona, 2001

Font: Elaboració pròpia. Cens 2001. Departament d'Estadística, Ajuntament de Barcelona.

trucció— s'hagin incrementat: bona part de la població jove, que és la que té un nivell més alt d'estudis, ha d'abandonar Barcelona per manca de poder adquisitiu. Són els que omplen les urbanitzacions d'arreu de Catalunya.

3.4. Categories socioprofessionals¹⁰¹ i ubicació territorial

Catalunya és avui un país de *classes mitjanes*: a l'entorn d'un 50% estan en aquest tram.¹⁰² Tanmateix, quan es desagrega per àmbits territorials n'hi ha dos on els *treballadors* tenen més pes que la categoria mitjana: les Comarques centrals (sols 1 punt de diferència) i les Terres de l'Ebre, on els treballadors superen en 8 punts els de categoria mitjana.

Dins de cada categoria les diferències entre els àmbits, tot i existint, mostren la relativa proximitat de l'estructura social territorial catalana quan s'observa per grans unitats territorials:

— **Categoria mitjana alta:** es mou entre 18,2% al Camp de Tarragona i el 26,2% a l'àmbit de l'Alt Pirineu i Aran, on una població reduïda explota les enormes possibilitats turístiques i naturals de la zona.

— **Categoria mitjana:** 10 punts de diferència separen els percentatges màxim (Àmbit Metropolità, 40,7%) i mínim (Terres de l'Ebre, 27%), i si

101. Classificació basada en les orientacions teòriques d'Erik Olin WRIGHT: *Clases*, Madrid, Siglo XXI, 1994, i preparada a partir de les dades de l'INE: *Ocupats per condició socioeconòmica. Recomptes. Població de 16 anys i més*.

Categoria alta

Empresaris agraris amb assalariats
Directors i caps d'empreses agràries
Professionals tècnics per compte propi (amb o sense assalariats)
Empresaris no agraris (amb assalariats o sense)
Directors i gerents no agraris i alts funcionaris de l'Administració

Categoria mitjana

Professionals tècnics i assalariats contractats per altri
Professionals en ocupacions exclusives de l'administració pública
Resta de personal comercial i administratiu

Categoria mitjana baixa

Resta de personal dels serveis

Categoria treballadora

Contramestres i capatassos d'establiments no agraris
Operaris qualificats no agraris
Operaris sense especialitzar no agraris

Sector agrari

Empresaris agraris sense assalariats
Membres de cooperatives agràries
Resta de treballadors d'explotacions agràries

Altres

Membres de categories no agràries
Professionals de les forces armades
No classificables

102. De fet, n'hi ha més perquè el que s'ha anomenat «categoria alta» en realitat té un nivell mitjà-alt. La classe alta és un percentatge molt més reduït de difícil identificació estadística.

s'agreguen els de nivell mitjà-baix les diferències augmenten encara més (17,6%).

– **Categoria dels treballadors:** 8,4 punts entre l'àmbit amb major percentatge de treballadors (Comarques centrals) i el que en té menys (Alt Pirineu i Aran); amb el sector agrari no propietari, la diferència augmenta fins a 14,5 punts, si bé es produeix una certa compensació deguda a la diferent distribució territorial d'aquests.

La taula que segueix ofereix informació concreta sobre el que s'acaba de comentar:

TAULA 2. Categories socioprofessionals. Població ocupada de 16 anys i més

	<i>Categoria Alta</i>	<i>Categoria Mitjana</i>	<i>Categoria Mitjana-baixa</i>	<i>Categoria Treballadora</i>	<i>Categoria Agrària no propietària</i>
Àmbit metropolità	18,6	40,7	12,3	27,1	0,6
Comarques gironines	20,3	33,4	12,1	30,3	3,2
Camp de Tarragona	18,2	35,0	12,4	30,4	3,5
Terres de l'Ebre	20,1	27,0	8,4	30,6	13,2
Àmbit de Ponent	20,4	32,7	9,3	27,3	9,4
Comarques centrals	19,4	30,4	9,0	37,8	2,7
Alt Pirineu i Aran	26,2	31,1	12,6	22,0	7,2
CATALUNYA	19,0	38,2	11,8	28,4	1,9

Font: Elaboració pròpia. Cens 2001, Institut d'Estadística de Catalunya.

En baixar l'observació a l'escala de les comarques, les diferències augmenten considerablement: els màxims percentatges de **categoria alta** corresponen al Pallars Sobirà (32,7%), la Vall d'Aran (30,2%) i la Cerdanya (27,6%); els mínims al Baix Llobregat, Tarragonès i Anoia (tots inferiors al 20%). La ràtio entre els que en tenen més i els que en tenen menys és de doble a meitat. En la **categoria de treballadors** el rànquing gairebé s'inverteix: Pallars Sobirà i Vall d'Aran són a l'extrem inferior amb els percentatges mínims, mentre que l'Anoia ocupa el primer lloc (el 44% dels seus ocupats són treballadors).

Però com s'ha anunciat a l'inici, Catalunya és avui un **país de classe mitjana** i això és així per a pràcticament totes les comarques. No obstant algunes es destaquen: són les que es corresponen amb tres de les quatre capitals de província: Barcelonès (59,4%), Tarragonès (52,4%) i Gironès (51,8%). És el reflex de la generalització del treball professional i tècnic contractat.

En relacionar les categories socioprofessionals amb les rendes es comprova l'estreta correspondència entre les comarques que encapçalen ambdues

l·listes: Vall d'Aran, Pallars Sobirà i Cerdanya. Per a la resta les correlacions es desdibuixen.

3.5 Característiques demogràfiques

Per acabar, solament un apunt sobre les característiques demogràfiques d'edat i lloc de naixement. L'article precedent dóna informació sobre la població catalana, la seva magnitud, estructura i fluxos; també n'explica els canvis que han portat a l'actual estructura demogràfica, les causes i els efectes. Ara manca lligar-ho amb el territori.

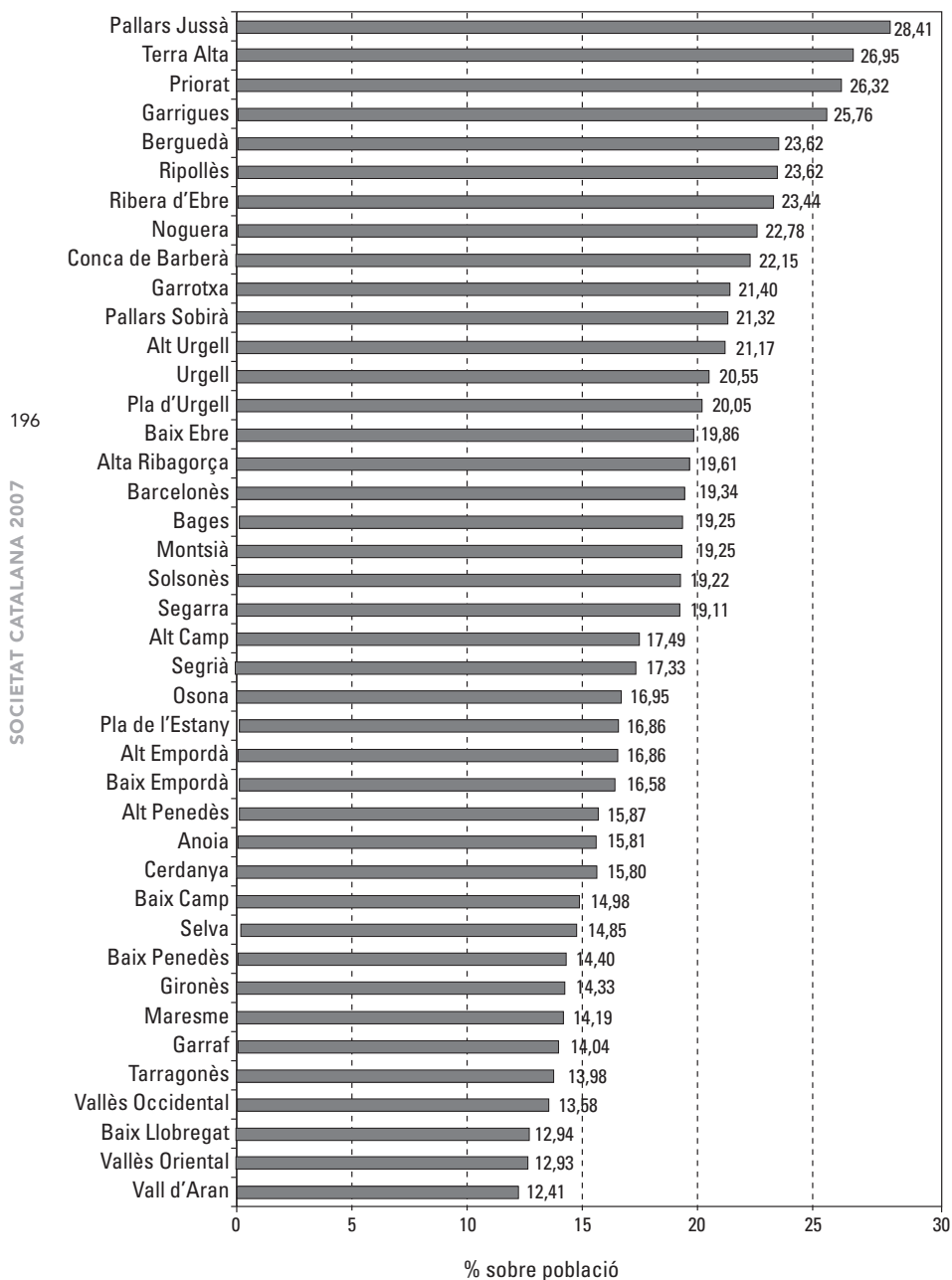
L'estructura d'edats de Catalunya l'any 1996 era la d'un país extremadament envellit, com a conseqüència del manteniment durant anys d'una natalitat baixa i de l'allargament de l'esperança de vida. L'any 2001 marca un canvi de tendència, com s'ha exposat a l'article sobre la població catalana. Ara, en desagregar territorialment la informació, s'observen pautes diferenciades: les comarques que han rebut població s'han rejuenit tot i que molt lleugerament perquè els canvis d'estructura mai són ràpids.

La mobilitat residencial ha tingut molt impacte a escala municipal i, especialment, en els municipis petits que, en tenir una població reduïda, responen ràpidament amb un canvi d'estructures. Com exemples, Matadepera, Sant Cugat, l'Ametlla del Vallès, tots ells receptors de parelles joves que s'han instal·lat amb els seus fills a les urbanitzacions. Per mostrar fins quin punt la mobilitat residencial ha afectat l'estructura d'edats s'han introduït una mostra d'algunes piràmides corresponents a municipis on noves urbanitzacions de baixa densitat han atret població jove. També es mostra la de Barcelona per oferir un element de comparació.

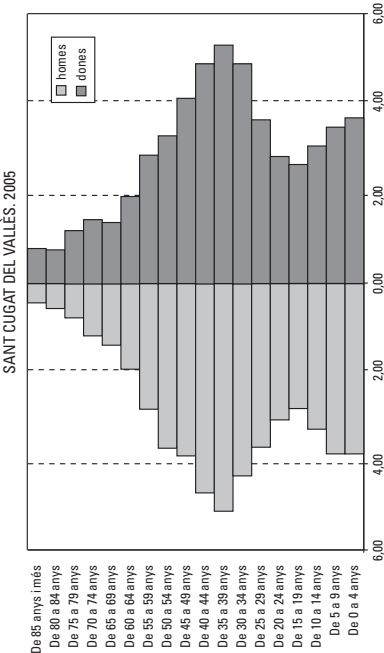
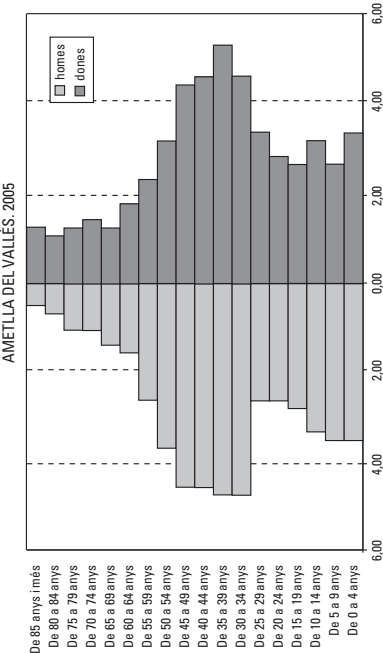
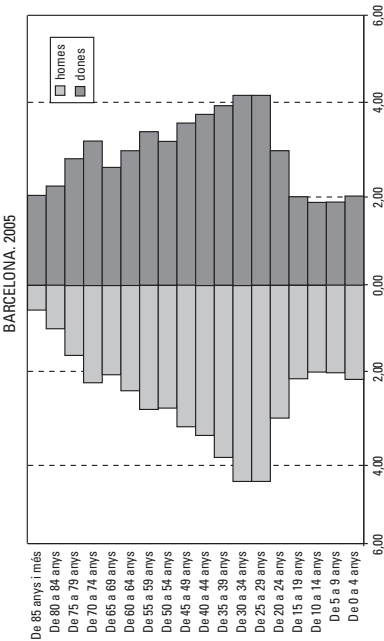
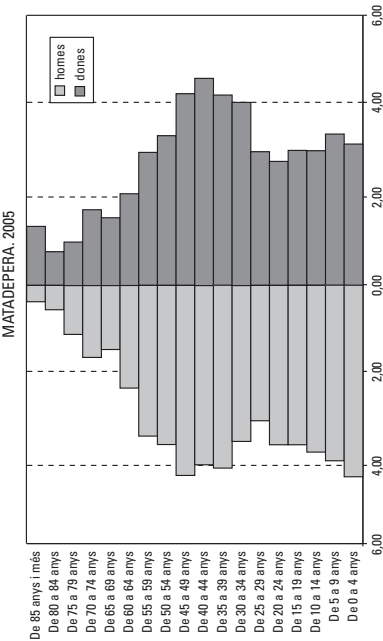
El lloc de naixement dels catalans és molt divers i, a més, progressivament heterogeni quant a procedències, com s'ha vist a l'article precedent. En observar la distribució territorial de la població segons lloc de naixement, es comprova l'existència de certa acumulació en algunes comarques i municipis de persones nascudes en determinats països. És el resultat d'estratègies migratòries i d'una mobilitat residencial intraregional, cada vegada més acusada a Catalunya.

En termes generals, a tots els àmbits territorials i a les comarques hi ha un clar predomini de població nascuda a Catalunya. Els procedents de la resta d'Espanya constitueixen una quarta part de la població del Camp de Tarragona i de l'Àmbit Metropolità i la proporció més elevada de nascuts a l'estranger es registra a les Comarques gironines, seguides de les terres de l'Ebre.

GRÀFIC 8. Percentatge de població de 65 i més anys. 2004

Fonts: Elaboració pròpia. Padró Continu, 2004.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de les dades del Padró Continu 2005, Institut d'Estadística de Catalunya.

TAULA 3. Població per lloc de naixement. Catalunya 2005

	<i>Catalunya</i>	<i>Resta Espanya</i>	<i>Estranger</i>	<i>TOTAL</i>
Àmbit metropolità	62	25	13	100
Comarques gironines	67	17	15	100
Camp de Tarragona	63	25	13	100
Terres de l'Ebre	76	10	14	100
Àmbit de Ponent	74	14	12	100
Comarques centrals	74	17	9	100
Alt Pirineu i Aran	72	16	12	100

Font: Padró Continu 2005, Institut d'Estadística de Catalunya.

Per comarques, el màxim percentatge de nascuts a la resta d'Espanya és al Baix Llobregat i al Tarragonès i el pes màxim d'estrangers l'enregistren a l'Alt Empordà, la Segarra, el Baix Empordà. Quan s'atén a nacionalitats es comprova que els orígens són diversos però que en els tres casos hi predominen els procedents de l'Àfrica; com a segon lloc, a l'Empordà (Alt i Baix) s'hi situen els de la resta de la UE, mentre que a la Segarra el lloc l'ocupen els de la resta d'Europa. Està clar que es tracta de poblacions de diferent tipus.

A Barcelona, que és la ciutat que absorbeix més població estrangera, hi viuen 230.942 persones de nacionalitat estrangera. Signifiquen un 14,6% de la població de la ciutat i són els de l'Equador els que ocupen el primer lloc en el rànquing de procedències. Per districtes les diferències són molt marcades tant pel percentatge sobre la població de cada un d'ells com per la nacionalitat d'origen.

La taula 4 dóna informació sobre un i altre extrem:

TAULA 4. Percentatge de població estrangera. Barcelona, 2005

	<i>% sobre població districte</i>	<i>Nacionalitat primera</i>	<i>Nacionalitat segona</i>
Ciutat Vella	36,1	Pakistan	Marroc
l'Eixample	13,7	Equador	Perú
Sants-Montjuïc	14,7	Equador	Perú
Les Corts	9,0	França	Itàlia
Sarrià-Sant Gervasi	9,8	França	Itàlia
Gràcia	11,6	Equador	Itàlia
Horta-Guinardó	8,7	Equador	Colòmbia
Nou Barris	10,0	Equador	Perú
Sant Andreu	8,8	Equador	Perú
Sant Martí	10,3	Equador	Perú
Barcelona	12,8	Equador	Perú

Font: Elaboració pròpia. Padró Continu 2005, Institut d'Estadística de Catalunya.

Sobren comentaris. El volum de la immigració és considerable especialment en alguns districtes: a Ciutat Vella supera el 35% de la població. Quant a la procedència, absolut predomini de la immigració llatinoamericana, excepte a Ciutat Vella, on pakistanesos i marroquins són majoria, i a les Corts-Pedralbes i Sarrià-Sant Gervasi, on el estrangers que hi ha assentats són majoritàriament de la UE. Està clar que també la ubicació residencial dels immigrants s'ajusta a les diferències ja existents a la ciutat i l'explicació, altre cop, rau en el mercat de l'habitatge.

4. CONSIDERACIONS FINALS

Han passat 25 anys (una generació si seguim la temporalització d'Ortega) des que el cens de 1981 ens va mostrar estadísticament els primers efectes de la crisi econòmica. Una crisi que en actuar sobre el mode de producció va canviar radicalment l'estructura socioeconòmica de la població i del territori. La Catalunya de l'any 2006 té poc a veure amb la Catalunya dels anys setanta, quan la primera diferenciació —que comprenia realitat econòmica i cultural tant de la població com dels indrets— era la basada en la diferenciació entre el món rural i el món urbà. A la Catalunya actual les diferències entre el món urbà i el rural s'han difuminat. Més encara, el territori ha tendit a homogeneïtzar-se. Fent un resum del que hem analitzat fins aquí:

1) Des del punt de vista de l'activitat: el sector de l'agricultura ha deixat de ser predominant a tots els àmbits territorials i a les comarques.¹⁰³ La indústria ha suportat una transformació radical, reduint el seu pes en l'ocupació de mà d'obra¹⁰⁴ i estenent-se territorialment a totes les comarques, tot i que amb intensitats molt diverses que queden, però, compensades per l'activitat constructora.¹⁰⁵ Finalment, el fort i generalitzat desenvolupament del sector serveis imposa una visió de Catalunya clarament terciaritzada. El 62% dels ocupats ho estan en aquest sector.

2) L'estructura socioprofessional, directament lligada a l'activitat econòmica, mostra el gran increment i diversificació de les *categories mitjanes*, la reducció de les *treballadores* i el manteniment de les *categories altes* (que inclouen en

103. La població catalana dedicada a l'agricultura, l'any 2006, representa sols el 2,5% dels ocupats.

104. La indústria ocupa el 25,2% de la població laboral.

105. La comarca amb més població treballant a la indústria és la de l'Anoia (52,3%); la que en té menys és la Vall d'Aran (21,4%). Ambdues referències corresponen a l'any 2001 i integren els treballadors de la construcció, que en alguns casos pot tenir més pes que el sector industrial en sentit estricte. El cas més paradigmàtic és el de la Cerdanya, on la construcció absorbeix el 22% de l'ocupació total.

el seu si una bona part de categories mitjanes altes). És el reflex de l'assalarització de professionals i tècnics i de l'augment de llocs de treball generats per les administracions en tots els seus nivells i àmbits. També ho és de la reducció de l'activitat industrial i de l'augment del sector serveis. Molts dels antics obrers (qualificats i no qualificats), i sobretot els seus fills, han passat a tenir ocupacions en el sector terciari. Són els «treballadors de coll blanc», que formen part dels trams mitjans i baixos de la *categoria mitjana*. La *flexibilització econòmica* que va donar entrada a la precarietat i a l'atur és el que explica l'accelerada mobilitat ocupacional que s'ha produït a tots els indrets de Catalunya.

Les consideracions anteriors són aplicables a totes les comarques catalanes amb matisacions. Les *categories altes* se situen sobre tot en les comarques de poca densitat i molts recursos naturals i ecològics. La Vall d'Aran encapçala la llista. La *categoria mitjana* aconsegueix absorbir més del 50% dels ocupats a tres de les comarques corresponents a les capitals de província: Barcelonès, Tarragonès i Gironès. La *categoria treballadora* és sobretot present a les comarques que van ser marcadament industrials, i és paradigmàtic el cas de l'Anoia.

3) Quant al nivell d'estudis de la població, la seva evolució reforça la hipòtesi d'homogeneïtzació creixent. I ho fa a partir d'uns increments impressionants, que responen al que en el capítol anterior s'ha anomenat «*estratègies adaptatives*»: davant la crisi econòmica, i afavorit per l'extensió dels centres escolars, el nivell d'estudis de la població catalana ha experimentat un canvi sense precedents. Des de 1986 a 2001 el percentatge dels qui tenen estudis mitjans o superiors pràcticament s'ha doblat i els majors esforços s'han realitzat en els indrets que estaven més baixos. Això no obstant, la forquilla ha continuat augmentant, especialment pel que fa als estudis superiors, on dos factors resulten decisius: la proximitat i accessibilitat als centres i les específiques característiques de reproducció del capital humà (major propensió a seguir una carrera quan els progenitors són universitaris). En baixar l'observació a escala de municipi i districte les diferències en el nivell d'instrucció es disparen tant que imposen la idea de desigualtat i segregació territorial.

4) Finalment, atenent a la renda, el seu augment generalitzat i l'apaivagament de les diferències entre les comarques són les característiques més destacables del procés seguit. Dos mecanismes expliquen el canvi: d'una banda, la dinàmica urbanitzadora i constructora; d'altra banda, la mobilitat residencial de la població, especialment de la que té rendes mitjanes i altes.

El que fins aquí s'ha exposat mostra que, efectivament, Catalunya s'ha anat homogeneïtzant des del punt de vista socioeconòmic però, alhora i paradoxalment, també avança informació d'un augment de la polarització quan es consideren municipis i districtes. A més, i aquest potser és el risc més

elevat que ha d'enfrontar el país, el creixement basat en construcció i en el sector turístic són elements susceptibles de ser influïts per factors conjunturals, la qual cosa introdueix un element d'incertesa en la continuïtat del procés. Un procés que, d'altra banda, té clares limitacions si es vol atendre criteris de sostenibilitat.

La sostenibilitat és avui un objectiu defensat des de l'àmbit públic i privat. Certament, encara apareixen notícies d'un model territorial espoliador. Però hi ha indicis de canvi. Administració i ciutadans han pres consciència de la gravetat del problema. El model iniciat amb la crisi econòmica ha caducat: comença un període, que serà llarg, on el repte és aconseguir que la ciutadania imposi els seus drets i valors enfront del mercat i el benefici.

Bibliografia

- ALABART, A; GARCÍA, S; GINER, S. (1994). *Clase, poder y ciudadanía*. Madrid: Siglo XXI.
- CAPEL, H. (2002). *La morfología de las ciudades*. Barcelona: Ediciones el Serbal.
- CASTELLS, M. (2001). «El modo de desarrollo informacional y la reestructuración del capitalismo». A: SUSSEER, Ida [ed.]. *La sociología urbana de Manuel Castells*. Madrid: Alianza Ed.
- ESTALELLA, E.; CARRASCO, S. (1998). «La Catalunya rural contemporània». A: GINER, S. [dir.]. *La societat catalana*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.
- GINER, S. [dir.] (1998). *La societat catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Institut d'Estadística de Catalunya.
- INDOVINA, F. (1990). «La città possibile». A: Indovina, F. *La città di fine millennio*. Firenze, Genova, Milano, Napoli, Roma, Torino. Milano: Franco Angeli.
- LEAL, J. (2002). «Segregación y vivienda en las grandes ciudades». *RES*, núm. 2 (2002). Madrid: FES.
- MONCLÚS, F.J. [ed.] (1998). *La ciudad dispersa*. Barcelona: CCCB.
- NEL·LO, O. (1998). «Les dinàmiques metropolitanes: la difusió de la ciutat sobre el territori». A: GINER, S. [dir.]. *La societat catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Institut d'Estadística de Catalunya.
- SÁNCHEZ, C; DOMÍNGUEZ, M. (1999). «Els eixos de la desigualtat social a Catalunya». FUNDACIÓ JAUME BOFILL, *Informe per a la Catalunya del 2000*. Barcelona: Editorial Mediterrània.
- SERRATOSA, A. (1998). «El Pla territorial metropolità i el dinamisme econòmic». *Revista Econòmica de Catalunya*, Barcelona: Col·legi d'Economistes.
- SUBIRATS, M. (1999). «L'evolució de l'estructura social de Catalunya». FUNDACIÓ JAUME BOFILL, *Informe per a la Catalunya del 2000*. Barcelona: Editorial Mediterrània.
- SUBIRATS, J. [coord.] (2002). *Redes, territorios y gobierno. Nuevas respuestas locales a los retos de la globalización*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- WRIGHT, E. O. (1994). *Clases*. Madrid: Siglo XXI.